

ВИРІШЕННЯ ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ ЕКОНОМІКО-ЮРИДИЧНИХ ПРОБЛЕМ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

*ПЕТРОВА Н.О., аспірант,
Сумський національний аграрний університет*

В статті розглянуто окремі аспекти економіко-юридичних проблем аграрного сектору економіки та шляхи їх подолання, що стосуються реалізації права власності на землі сільськогосподарського призначення в умовах інтеграційних процесів економіки з метою забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

In the article the separate aspects of economic and legal problems are considered agrarian to the sector of economy and ways their overcoming which touch realization of right of ownership on earths of the agricultural setting in the conditions of integrations processes of economy with the purpose of providing of competitiveness of agricultural enterprises.

Постановка проблеми. В умовах євроінтеграції та глобалізації головною метою державної політики України в сфері АПК відповідно до Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року є активізація розвитку аграрної галузі, її конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринку, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності [3].

Серед численних питань, пов'язаних з вдосконаленням державного регулювання аграрного сектору економіки, підвищенням конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, аграрної продукції та галузі вцілому, найбільш актуальним на наш погляд являється врегулювання економіко-правових проблем земельних відносин в умовах високої концентрації аграрного виробництва та інтеграційних процесів в економічному просторі АПК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню земельних ринкових відносин в Україні та підвищенню

конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств приділяли увагу такі науковці як Саблук П.Т., Кропивко М.Ф., Пасхавер Б.Й., Шмідт Р.М., Федоров М.М., Месель-Веселяк В.Я., Юрчишин В.В. та ін.

Проте існує ще низка невіршених економіко-юридичних питань, зокрема що стосуються реалізації права власності на землі сільськогосподарського призначення в умовах інтеграційних процесів економіки.

Постановка завдання. Для забезпечення формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств необхідний, перш за все, інноваційний підхід держави до управління аграрною економікою.

Безумовно, саме прийняття таких нормативно-правових актів як Земельний Кодекс України, Господарський Кодекс України, Закони України "Про холдингові компанії в Україні", сприяють здійсненню високотоварного виробництва сільськогосподарської продукції на основі створення таких вертикальних агроутворень як агрохолдинги, що беззаперечно дозволяє сільськогосподарським підприємствам такого типу завдяки ефекту масштабу, застосування сучасних форм та методів управління, підвищуючи якість продукції та знижуючи її собівартість, вдало конкурувати не тільки на вітчизняному ринку агропродукції, а й на зарубіжному.

Проте залишається відкритою проблема дії мораторію на продаж землі сільськогосподарського призначення, щодо відміни чи продовження якого точаться суперечки серед науковців та політиків.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок проведення земельної реформи на початку 90-х років ХХ століття відбувся перерозподіл земель за формами власності. Якщо на початок 1992 року весь земельний фонд України перебував у державній власності, то на початок 2008 року питома вага державної власності складала 48,9 %, приватної – 51,0 % і колективної (згідно з державними актами) – 0,1 % (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл земель за формами власності*

Рік	Форма земельної власності					
	державна		приватна		колективна	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
1	2	3	4	5	6	7
1992	60355	100,0	-	-	-	-
1993	60199	99,7	14	0,02	142	0,2
1994	57823	95,8	911	1,5	1622	2,7
1995	55149	91,4	1489	2,4	3718	6,2
1996	36311	60,2	1925	30,2	22119	36,6
1997	33142	54,9	2447	4,1	24737	41,0
1998	30701	50,9	3090	5,1	26563	44,0
1999	30097	49,9	3394	5,6	26864	44,5
2000	29266	48,5	4327	7,2	26762	44,3
2001	30167	50,0	29109	48,2	1079	1,8
2002	30027	49,7	29807	49,4	521	0,9
2003	29872	49,5	30178	50,0	305	0,5
2004	29797	49,4	30326	50,2	232	0,4
2005	29671	49,2	30543	50,6	141	0,2
2006	29596	49,0	30642	50,8	117	0,2
2007	29550	49,0	30704	50,9	101	0,1
2008	29477	48,9	30794	51,0	84	0,1

*Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України

Договори оренди земельних ділянок та земельних часток (паїв) укладаються на різні терміни.

Найбільш розповсюдженою є оренда землі на 4-5 років, проте слід також відмітити тенденцію до подовження строків договорів оренди землі на 6-10 і більше років. Це позитивно впливає на загальний стан орендованої землі: орендатор, укладаючи договір оренди на 10 років в перспективі буде піклуватись про удобрення

площ посівів, дотримання сівозмін, тощо. Орендна плата до цього часу залишається низькою порівняно з іншими країнами. Відповідно до Указу Президента України від 19 серпня 2008 року [8] нижня межа орендної плати на землю має становити не менше 3 % від нормативної грошової оцінки земель – раніше вона повинна була становити не менше 1,5 % від нормативної грошової оцінки земель. Проте фактично, орендна плата була набагато нижчою, ніж було встановлено Указом Президента України. У 2009 році відповідно до вищевказаного Указу Президента, розмір орендної плати повинен скласти в два рази більше у порівнянні з попереднім роком – 294 грн. за 1 га (табл. 2). Проблема полягає саме в бажанні дотримання підприємствами високої межі відсотку орендної плати.

Таблиця 2

Розмір орендної плати в Україні за користування земельною ділянкою і земельними частками (паями)*

Показники	Роки					
	2003-2004	2005	2006	2007	2008	2009
Нормативна грошова оцінка, грн./га	9205,0	9527,0	9527,0	9527,0	9794,0	1283,0
Орендна плата, грн./га	138,0	143,0	125,0	132,0	140,0	294,0
% орендної плати від нормативної грошової оцінки	1,22	1,27	1,31	1,39	1,43	3,0

*Джерело: розраховано за даними Державного комітету України із земельних ресурсів

На даний момент земельні відносини зайшли в глухий кут. Одні науковці стверджують, що необхідно припинити дію мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, інші – категорично проти. Так, на думку Б.Й. Пасхавера: "Формально мораторій на продаж земельних паїв введений для захисту селян від масової скупки земель за зниженими цінами. Фактично ж він захищає інтереси орендарів, перш за все власників великих сільськогосподарських підприємств. Мораторій безальтернативно

загання селян на обширний ринок земельної оренди, де вони вимушені продавати орендні права за дешево" [7, с. 49].

Такі ж неоднозначні думки щодо проведення взагалі земельної реформи та скасування мораторію на продаж землі сільськогосподарського призначення висловлює Микитенко І.А.: "Насправді відбувається деградація сіл і сільських територій, що тісно пов'язано з тіньовою приватизацією землі, народження нового аграрного латифундизму. Приватна власність на землю породжує клас землевласників-капіталістів, клас, який не оброблятиме землю і годуватиме народ, а лише привласнюватиме результати чужої праці" [6, с. 34].

В цій ситуації досить продуктивно функціонують інтегровані підприємства – агрохолдинги, до яких від держави перейшла ініціатива керування процесом реформування. Агрохолдинги - це високотоварні та великомасштабні сільськогосподарські підприємства які, відповідно до ст. 126 Господарського кодексу України, Закону України "Про холдингові компанії в Україні", ст. 3 ч. 2, утворюються за умови попереднього отримання дозволу відповідного органу Антимонопольного комітету України або Кабінету Міністрів України на концентрацію, узгоджені дії суб'єктів господарювання, але лише у випадку встановлення вирішальної залежності між інтегрованими компаніями [1; 9]. За даними досліджень, 25 агрохолдингів обробляють в Україні понад 3 млн. га земель, що у розрахунку на один агрохолдинг становить 120-150 тис. га. У таке об'єднання входить у середньому 30 сільськогосподарських підприємств. Розміри структурних підрозділів агрохолдингів мають тенденцію до укрупнення підприємств для ефективного використання переваг нових технологій та мінімізації виробничих витрат. Якщо у середньому по Україні у 2008 році орендна плата становила 140 грн. за 1 га, то великі аграрні об'єднання пропонували за умов укладення договорів оренди на термін понад 5 років в межах 746 грн. за 1 га [11, с. 15]. Це, звичайно, є вигідним для власника землі і він радо віддає землю в оренду.

Для розширення, оновлення та модернізації виробництва агрохолдингові компанії потребують значних фінансових витрат у вигляді довготермінових банківських кредитів. Одним із шляхів одержання таких кредитів може бути застава права оренди землі. Тобто, для одержання кредитних ресурсів необхідно законодавчо врегулювати і розробити механізм застави не земельної ділянки, а

права її оренди. Застава права оренди є гарантом повернення кредиту і забезпечить збільшення прибутків суб'єктів цієї угоди, а також дозволить орендарям одержати середньо- та довгострокові кредити, власникам землі (навіть у випадку неповернення кредиту) зберегти об'єкт власності.

Так, однією з перших агрохолдингових компаній ТОВ "Астарта-Київ", обробляючи землі в Полтавській та Вінницькій областях з площею 141,7 тис. га зі спеціалізацією вирощування цукрових буряків, зернових і олійних культур, ВРХ, виробництво комбікорму, консервованих овочів і фруктів, в 2006 році залучила на Варшавській біржі більше \$30 млн. Далі "Лендком-Інтернешнл" з площею землі 67 тис. га, що проводить виробничу діяльність у Львівській, Тернопільській, Хмельницькій, Івано-Франківській областях, восени 2007 року отримала капітал на Лондонській альтернативній площадці. Так, Dragon Capital завершив угоду на \$90,1 млн. для компанії «Мрія Агро Холдинг», що має понад 100 тис. га землі в обробці. [2; 4]. Окрім позитивних відгуків щодо створення агрохолдингів, неможливо не зазначити, що великі аграрні компанії, як правило, беруть землю в оренду на 3-5 років і максимально використовують її, не турбуючись про наслідки недбайливого використання. Тваринництво, яке є трудомісткою галуззю, не приділяється належної уваги. Відомі на Хмельниччині аграрні компанії, такі як ТОВ Укрзернопром", ТОВ "Поділля-Сервіс", ТОВ "Стромі-Холдинг", ПП ДК "Енсел-1", маючи у використанні чверть усіх орендованих в області інвесторами сільськогосподарських угідь, не утримували жодної голови худоби. Такий підхід веде до вкрай непропорційного розвитку галузей рослинництва і тваринництва [10, с. 40]. Таким чином, якщо процесу капіталізації в аграрному виробництві не надати державного регулювання, галузь тваринництва очікує повний занепад. Великі компанії перетворюють аграрне виробництво на власний сировинний додаток. У результаті селяни залишаються без роботи, сільські території – без господарів [5, с. 153].

Враховуючи різні наукові позиції щодо створення агрохолдингів можна виділити основні переваги та недоліки діяльності даних вертикально-інтегрованих підприємств (агрохолдингів), що згруповані в табл. 3.

Переваги та недоліки агрохолдингів*

Переваги агрохолдингів	Недоліки агрохолдингів
Високотоварне виробництво	Стимулювання розвитку монополізації та перерозподілу власності на селі
Інвестиції та інновації, новітні технології	Загроза появи латифундій
Спеціалізація	Зростання безробіття на селі
Можливість виходу на зовнішні ринки без посередників	Безконтрольне використання землі
Висока якість управління та виготовлення продукції	Припинення існування с.-г. підприємств, як юридичних осіб
	Відсутність підтримки сільської інфраструктури

*Джерело: власні дослідження.

Результати наукових досліджень показують, що для подальшого розвитку земельної реформи, удосконалення земельних відносин і підвищення ефективності використання сільськогосподарських земель необхідно проблеми та небезпеки економічного та юридичного характеру, що виникають поступово вирішувати таким чином:

Небезпека перша – утворення латифундій. Вирішення даної проблеми, на наш погляд, може полягати в обмеженні розміру ділянки, яка отримується одним власником, як в Данії, Новій Зеландії та інших країнах. Окрім того, серед осіб, які бажають придбавати землю у власність повинні бути особи, як свідчить світовий досвід, які мають аграрну освіту (у США, Швейцарії, Данії, Швеції, Фінляндії сільськогосподарські землі навіть у спадок не передаються, якщо спадкоємець не має відповідної сільськогосподарської освіти).

Небезпека друга – великі фінансові спекулянти скуповуватимуть землю і швидко перепродуватимуть за великі гроші, що відіб'ється на вартості аграрної продукцію і спричинить інфляцію. Для уникнення спекуляцій на ринку землі, в багатьох країнах з ринковою економікою, де працює механізм отримання прибутку від швидкого ринкового обігу землі, застосовується принцип більш високого оподаткування на короткострокове володіння і, навпаки, введені низькі податки на доходи при довгостроковому володінні. Наприклад, у 1930 р. в США на доходи від продажу землі, що перебували у володінні до одного

року, був введений податок в 100 %, до двох років – 80 %, до п'яти років – 60 %, до десяти років – 40 %, понад десять років – 30 %.

Небезпека третя – селяни необачно стануть продавати права на землю за низькими цінами. З досвіду інших країн відомо що, наприклад, в Чехії власники тільки в окремих випадках продають землі сільськогосподарського призначення, більшість здає в оренду. Тому, мораторій на продаж землі сільськогосподарського призначення, що був продовжений в Україні до 1 січня 2012 року, на наш погляд, є доцільним, в умовах поточної політичної нестабільності, до набрання чинності законами України про державний земельний кадастр та про ринок земель.

Небезпека четверта – негативні наслідки монополістичної діяльності агрохолдингів, що призведуть до деградації землі, сільських територій та інших вищезгаданих наслідків, можна подолати ціленаправленою корегуючою стратегією державного управління, та жорстким механізмом контролю в особі Антимонопольного комітету, що спрямована на підтримку діяльності та розвитку усіх організаційно-правових форм господарювання. Альтернативним варіантом агрохолдингам можуть бути створені агропромислові кластери – групи взаємозалежних компаній, що пов'язані географічним розміщенням в певній сфері діяльності, які конкурують, але при цьому ведуть спільну роботу, не втрачаючи при цьому самостійність. В напрямку саме такого виду інтеграції повинна бути направлена політика держави.

Висновки. Необхідно здійснити комплекс заходів в напрямках:

1) удосконалення нормативно-правової бази з питань аграрного землекористування і запровадження ринку сільськогосподарських земель;

2) стратегічного державного управління, спрямованого на забезпечення та підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та галузі АПК;

3) законодавчого врегулювання та розроблення механізму застави права оренди земельної ділянки;

4) поліпшення екологічного стану земель, розвиток органічного землеробства;

5) удосконалення нормативної грошової оцінки сільськогосподарських земель;

6) раціонального використання і охорони сільськогосподарських земель.

Такі послідовні, чітко скоординовані напрямки діяльності держави дадуть змогу подолати економіко-юридичні проблеми аграрного сектору економіки України і забезпечать підвищення

конкурентоспроможності аграрних товаровиробників та в цілому галузі сільського господарства.

Перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямку пов'язані з вивченням та дослідженням впливу державного регулювання та управління як важливого фактору формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Список літератури:

1. Господарський Кодекс від 16 січня 2003 року № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – С. 144.

2. Грошовий дощ: [Електронний ресурс] / О. Козачок // Тиждень. – 2008. – № 29 (38). – Режим доступу до журн.: <http://www.ut.net.ua>

3. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р № 1158. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 73. – С. 2715.

4. Єранкін О.О. Формування агропромислових формувань в Україні: глобалізаційний і маркетинговий аспекти / О.О. Єранкін // Вчені записки. – 2008. – № 10. – С. 6-10.

5. Лучик С.Д. Вплив трансформаційних змін на використання трудового потенціалу села / С.Д. Лучик // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 149-153.

6. Микитенко І.А. Аграрний сектор України за умов становлення нової соціально-економічної системи – глобалізму / І.А. Микитенко // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 29-35.

7. Пасхавер Б.Й. Ринок землі: світовий досвід та національна стратегія / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 47-53.

8. Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв): Указ Президента України від 19 серпня 2008 р. № 725 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 63. – С. 2122.

9. Про холдингові компанії в Україні: Закон України від 15 березня 2006 року № 3528-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 34. – С. 291.

10. Скальський В. Реформування сільськогосподарського виробництва на Хмельниччині / В. Скальський // Економіка АПК. – 2008. – № 4. – С. 38-41.

11. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 4-18